

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu và kết quả nêu trong luận án là trung thực và chưa từng được công bố trong bất kỳ công trình nào khác.

Tác giả

Nguyễn Đình Mạnh

MỤC LỤC

LỜI CAM ĐOAN	1
MỤC LỤC	2
MỞ ĐẦU	5
Chương 1: TỔNG QUAN TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU, CƠ SỞ LÝ LUẬN VÀ KHUYẾN HỌC Ở XỨ THANH	11
1.1. Tổng quan tình hình nghiên cứu	11
1.2. Cơ sở lý luận	16
<i>1.2.1. Một số khái niệm công cụ</i>	16
<i>1.2.1.1. Khuyến học</i>	16
<i>1.2.1.2. Dòng họ</i>	17
<i>1.2.1.3. Văn hóa dòng họ</i>	19
<i>1.2.1.4. Dòng họ khoa bảng</i>	22
<i>1.2.2. Khuyến học qua văn hóa dòng họ</i>	23
1.3. Khuyến học ở xứ Thanh	26
<i>1.3.1. Xứ Thanh - môi trường tự nhiên và xã hội cho việc học</i>	26
<i>1.3.2. Động cơ của tinh thần hiếu học</i>	31
<i>1.3.3. Khuyến học qua hương ước</i>	36
<i>1.3.4. Tác động của yếu tố tâm linh</i>	41
<i>1.3.5. Ảnh hưởng của giáo dục Nho giáo</i>	45
Tiểu kết chương 1	51
Chương 2: KHUYẾN HỌC DÒNG HỌ Ở XỨ THANH	52
2.1. Khuyến học dòng họ trong truyền thống xứ Thanh	52
<i>2.1.1. Dòng họ là chỗ dựa tinh thần</i>	53
<i>2.1.2. Dòng họ hỗ trợ vật chất</i>	56
<i>2.1.3. Vinh danh người học</i>	60
<i>2.1.4. Kế thừa “gien” khoa bảng</i>	66
<i>2.1.5. Yếu tố tâm linh dòng họ</i>	71
<i>2.1.6. Ràng buộc của dòng họ</i>	76
<i>2.1.7. Trách nhiệm của người đỗ đạt</i>	79

2.2. Khuyến học trong một số dòng họ tiêu biểu xứ Thanh	81
2.2.1. <i>Khuyến học của dòng họ Lê</i>	82
2.2.2. <i>Khuyến học của dòng họ Nguyễn</i>	88
2.2.3. <i>Khuyến học của dòng họ Đỗ</i>	94
Tiểu kết chương 2	99
Chương 3: KHUYẾN HỌC DÒNG HỌ Ở XỨ THANH HIỆN NAY	
- MỘT SỐ VẤN ĐỀ ĐẶT RA	100
3.1. Thực trạng khuyến học dòng họ ở xứ Thanh hiện nay	100
3.1.1. <i>Sự nối tiếp truyền thống hiếu học</i>	100
3.1.2. <i>Tinh thần hiếu học dòng họ là hành trang lập nghiệp</i>	104
3.1.3. <i>Sự “đứt đoạn” truyền thống của một số dòng họ khoa bảng</i>	110
3.1.4. <i>Bước khởi đầu của một số dòng họ “chưa khoa bảng”</i>	115
3.2. Vai trò của khuyến học dòng họ trong bối cảnh hiện nay	119
3.2.1. <i>Giá trị tích cực của khuyến học dòng họ</i>	119
3.2.2. <i>Một số hạn chế của khuyến học dòng họ hiện nay</i>	125
3.3. Một số giải pháp phát huy giá trị khuyến học qua văn hóa	
dòng họ	131
3.3.1. <i>Tiếp thu truyền thống và đa dạng hóa khuyến học dòng họ</i>	132
3.3.2. <i>Tôn vinh những tấm gương tiêu biểu trong học tập của dòng họ</i> .134	
3.3.3. <i>Tăng cường trách nhiệm của cộng đồng trong khuyến học</i>	
<i>dòng họ</i>	136
3.3.4. <i>Kết nối mạng lưới xã hội cho hoạt động khuyến học dòng họ</i>	138
Tiểu kết chương 3	141
KẾT LUẬN	142

BẢNG KÊ CÁC CHỮ VIẾT TẮT

1	CP	Chính phủ
2	ĐH	Đại học
3	GD&ĐT	Giáo dục và Đào tạo
4	GS	Giáo sư
5	Nxb	Nhà xuất bản
6	PGS	Phó Giáo sư
7	TDTT	Thể dục thể thao
8	TH	Tiểu học
9	THCS	Trung học cơ sở
10	THPT	Trung học phổ thông
11	TCCN	Trung cấp chuyên nghiệp
13	TW	Trung ương
14	UBND	Ủy ban nhân dân
15	VHTT&DL	Văn hóa Thể thao và Du lịch
16	XHCN	Xã hội chủ nghĩa

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Việt Nam là một quốc gia có truyền thống trọng việc học hành. Việc chăm lo đến giáo dục là mối quan tâm thường xuyên của mọi người, mọi nhà, là một biện pháp quan trọng góp phần nâng cao dân trí, đào tạo nhân lực, bồi dưỡng nhân tài cho đất nước, vì lợi ích của Tổ quốc và lợi ích của chính bản thân mỗi người. Trong nhiều năm qua, khuyến học được đề cao như một biện pháp hiệu quả để hướng tới việc xây dựng một xã hội học tập cho mọi người. Hiện tại, các địa phương trên cả nước đều thành lập tổ chức Hội khuyến học cấp tỉnh, thành phố và cả ở các xã, phường, thị trấn, cho đến tận thôn bản. Các hoạt động như: Tạo Quỹ khuyến học, tặng học bổng, xây dựng các công trình giáo dục ... được tổ chức khá rầm rộ và bước đầu đạt hiệu quả xã hội tốt.

Tuy nhiên, khía cạnh gốc rễ của khuyến học bắt đầu ngay từ trong cái nôi nuôi dưỡng, hun đúc nên phẩm chất trí tuệ, nhân cách con người từ thửa nhỏ, đó chính là gia đình và dòng họ. Mối liên hệ huyết thống của người Việt (cá nhân – gia đình – dòng họ và xã hội) là mối liên hệ bền chặt, ổn định. Việc học tập không chỉ là ước vọng của cá nhân người học mà còn là khát khao, sở nguyện của cả gia đình, dòng họ. Tinh thần hiếu học nảy sinh từ các cá nhân, gia đình rồi lan tỏa trong dòng họ và truyền thống hiếu học đã được nhân lên bằng chính sự nỗ lực của các cá nhân trong dòng họ ấy. Tinh thần khuyến học cũng được nuôi dưỡng trên cơ sở mạch nguồn này. Vì vậy, khuyến học dòng họ phải được nhìn nhận như một ứng xử văn hóa của từng dòng họ trong sự tồn tại và phát triển của cộng đồng. Họ tộc kế thế đăng khoa là vinh dự, là niềm tự hào để con cháu noi theo, nhưng mặt khác, đó cũng chính là tấm gương, là sự khích lệ các sĩ tử của các họ tộc khác cùng phấn đấu vươn lên. Truyền thống cha dạy con, ông dạy cháu, anh em bảo nhau là truyền thống tốt đẹp, là nét văn hoá đặc sắc, là mạch ngầm văn hoá dân gian về tinh thần hiếu học của các làng quê Việt Nam mà đến nay vẫn còn vẹn nguyên giá trị.

Thanh Hóa là một vùng đất có truyền thống lâu đời nằm ở cực Bắc Trung Bộ. Đây là một vùng đất được nhà nước phong kiến (thời vua Lê Thánh Tông) gọi là *Thanh Hoa xứ* như cách gọi về xứ Đông, xứ Đoài, xứ Nghệ. Người dân Thanh Hóa xưa nay vẫn quen gọi quê mình là “xứ Thanh” hàm chứa niềm tự hào về một

miền quê với nhiều giá trị truyền thống của một tiểu vùng văn hóa. Do đó, luận án chọn tên gọi dân gian “xứ Thanh” cho việc nghiên cứu khuyến học dòng họ như một nét văn hóa ở vùng đất giàu truyền thống này.

Do những đặc thù riêng của vùng đất với những điều kiện tự nhiên và xã hội khác biệt nên khuyến học xứ Thanh cũng có những nét vừa chung, vừa riêng so với khuyến học của nhiều địa phương trong cả nước. Xứ Thanh là vùng đất sản xuất nông nghiệp, thiên tai, lũ lụt, hạn hán quanh năm nhưng người xứ Thanh từ xưa đến nay vẫn tự hào về truyền thống hiếu học, chuộng học, quý học. Từ xa xưa, người xứ Thanh đã quan tâm và luôn có những đầu tư thích đáng cho việc học, thông qua hoạt động khuyến học. Ở một vùng quê có điều kiện tự nhiên khắc nghiệt, đời sống khá đói nghèo, người dân xứ Thanh không cam chịu, đã vươn lên tự cải thiện cuộc sống của mình, khẳng định vị thế của bản thân, gia đình và dòng họ mình bằng chính sự học. Học tập là nét đẹp văn hoá nhưng cũng là một phương kế mưu sinh của một vùng quê hiếu học. Khuyến học dòng họ chính là gia tăng kết nối của từng cá nhân trong dòng họ và giữa các dòng họ trong cộng đồng. Sự kết nối này đã vượt qua phạm vi làng xóm, vùng miền mà trở thành sự thu hút mọi nguồn lực cho việc học và tạo nên sự cố kết dòng họ cũng bởi vì chính việc học đó.

Từ trước đến nay đã có một số sách viết về các dòng họ xứ Thanh, trong đó có đề cập đến tinh thần hiếu học, nhưng chưa có tác giả nào, công trình nào nghiên cứu tập trung về khuyến học như một nét văn hoá dòng họ một cách độc lập và có hệ thống. Do vậy, việc nghiên cứu khuyến học qua văn hoá dòng họ ở một số dòng họ xứ Thanh sẽ làm rõ những vấn đề xã hội mang ý nghĩa văn hoá, góp phần lý giải nguyên nhân thành công của việc khuyến học của người Thanh Hóa xưa và nay.

2. Mục đích nghiên cứu

Luận án tìm hiểu về khuyến học dòng họ ở xứ Thanh để tìm ra nét văn hóa đặc trưng, từ đó đề xuất các giải pháp nhằm phát huy giá trị của khuyến học dòng họ xứ Thanh, góp phần bảo tồn và phát huy bản sắc văn hóa dòng họ, bản sắc văn hóa làng trong giai đoạn hiện nay.

Luận án đặt ra câu hỏi nghiên cứu chính là: Văn hóa dòng họ đã tạo dựng truyền thống khuyến học như thế nào và khuyến học đã góp phần định hình văn hóa dòng họ như thế nào?

Với những mục tiêu cụ thể như sau:

- Khái quát được những đặc điểm cơ bản của việc khuyến học qua văn hóa dòng họ ở xứ Thanh.

- Chỉ ra những giá trị của văn hóa khuyến học dòng họ ở xứ Thanh trong truyền thống và hiện nay.

- Đề xuất các giải pháp nhằm tiếp tục phát huy giá trị văn hóa khuyến học dòng họ trong giai đoạn hiện nay.

3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu

3.1. Đối tượng nghiên cứu chính của luận án là đi sâu vào tìm hiểu truyền thống khuyến học dòng họ ở xứ Thanh qua một số dòng họ khoa bảng tiêu biểu. Luận án chọn 3 dòng họ khoa bảng tiêu biểu có số lượng người đỗ đạt cao thời kỳ phong kiến ở xứ Thanh là: Dòng họ Lê, dòng họ Nguyễn và dòng họ Đỗ, trong đó 2 dòng họ Lê và Nguyễn hiện nay vẫn tiếp tục phát huy được truyền thống khoa bảng của mình, còn dòng họ Đỗ đã bị “đứt đoạn” truyền thống. Đồng thời, thông qua việc so sánh khuyến học dòng họ xứ Thanh với khuyến học của một số dòng họ tiêu biểu của 3 địa phương giàu truyền thống khoa bảng là: Thăng Long – Hà Nội, Nghệ An và Hải Dương, luận án sẽ chỉ ra những nét đặc trưng trong khuyến học dòng họ của mỗi địa phương, đặc biệt là sự trội vượt trong văn hóa khuyến học dòng họ xứ Thanh.

3.2. Phạm vi nghiên cứu: Cùng sinh sống trên đất Thanh Hóa hiện nay có 7 dân tộc chính gồm: Kinh, Mường, Thái, Dao, Tày, H’mông, Khơ Mú nhưng truyền thống khoa bảng được ghi nhận trong thời phong kiến đều thuộc về các dòng họ người Kinh. Vì vậy, đối tượng chính của luận án là các dòng họ khoa bảng người Kinh ở xứ Thanh.

Tuy nhiên, để có cái nhìn tổng thể về khuyến học ở xứ Thanh, ở chương 3 luận án cũng sẽ đề cập đến việc khuyến học của một số dòng họ dân tộc thiểu số tiêu biểu trong giai đoạn hiện nay. Ngoài các cá nhân và dòng họ khoa bảng đã vinh

hiển ở xứ Thanh, luận án có đề cập đến một số cá nhân, dòng họ là người Kinh xứ Thanh đã thành danh ở địa phương khác, cũng như một số dòng họ khoa bảng ở một số vùng đất học khác nhằm so sánh và đúc rút những luận cứ khoa học của mình.

4. Phương pháp nghiên cứu

Bốn phương pháp nghiên cứu chính được luận án sử dụng là: Phương pháp phân tích tài liệu thứ cấp, phương pháp so sánh tổng hợp, phương pháp điều tra điền dã, phỏng vấn sâu và phương pháp hồi cố tư liệu lịch sử.

4.1. Phương pháp phân tích tài liệu thứ cấp được sử dụng nhiều nhất trong toàn bộ luận án nhằm tìm kiếm sự hỗ trợ qua việc tra cứu, phân tích các tài liệu, các công trình nghiên cứu về văn hóa dòng họ, khuyến học dòng họ, làng xã và văn hóa làng khu vực châu thổ sông Hồng, lưu vực sông Mã ... của các nhà nghiên cứu trước đó để có cái nhìn tổng thể, khoa học hơn về thực trạng nghiên cứu vấn đề, cũng như quan điểm của các nhà khoa học nhằm tìm tiếng nói chung về vấn đề khuyến học qua văn hóa dòng họ Việt Nam nói chung và xứ Thanh nói riêng.

Tuy nhiên, những dữ liệu cụ thể về truyền thống khoa bảng xưa của các dòng họ được xuất bản chính thống rất ít, mà hầu hết chỉ được ghi lại qua hương ước, gia phả (đa số cũ nát và ít dịch ra chữ Quốc ngữ) hoặc qua lời kể của các nhân vật cung cấp tư liệu (ông trưởng họ, người giữ nhà thờ họ, cán bộ khuyến học xã, thôn ...) nên tư liệu phục vụ nghiên cứu vẫn còn hạn chế.

4.2. Phương pháp so sánh, tổng hợp là phương pháp được sử dụng nhiều trong luận án nhằm phân tích các số liệu, các hiện tượng để tìm ra mẫu số chung cho truyền thống khuyến học của các dòng họ xứ Thanh. Phân tích những số liệu ngẫu nhiên về các nhà khoa bảng, về số lượng người đỗ đạt của từng dòng họ (ít nhất trong 3 dòng họ chọn mẫu), từng vùng đất ... bước đầu gợi mở hướng nghiên cứu về truyền thống khuyến học dòng họ, những yếu tố tạo nên sự khác biệt của dòng họ này so với dòng họ khác hay của cả xứ Thanh nói chung so với các vùng đất khác.

Luận án đặt truyền thống khuyến học của một số dòng họ xứ Thanh trong mối tương quan với các dòng họ tiêu biểu ở các địa phương khác như Thăng Long – Hà Nội, Hải Dương, Nghệ An, để có sự đối chiếu, so sánh nhằm tìm ra nét tương

đồng và sự khác biệt giữa chúng. Việc so sánh, xử lý các số liệu liên quan đến truyền thống khoa cử, tần xuất đỗ đạt và quan hệ huyết thống của các vị đại khoa trong các dòng họ khoa bảng để có cái nhìn toàn cục hơn về truyền thống khoa bảng dòng họ, như một sự gợi ý về các biện pháp khuyến học dòng họ và thái độ ứng xử đối với việc khuyến học như một nét văn hóa của dòng họ đó.

4.3. Phương pháp điều tra điền dã, kết hợp sử dụng nghiên cứu sâu về văn hoá dân gian, tiếp cận, phỏng vấn sâu các ông trưởng họ, ông thủ từ nhà thờ họ, cán bộ khuyến học các cấp ở các làng và các dòng họ khoa bảng nổi tiếng xứ Thanh, họ Lương làng Hội Triều, họ Vũ làng Mộ Trạch, Hải Dương ...vv, quan sát thực địa, tham gia các hoạt động tế lễ nhân ngày giỗ tổ, hội làng, ghi âm, ghi hình các nhân vật, sự kiện ... tại Mộ Trạch, Nguyệt Viên, Hoàng Lộc, Gia Miêu, Cổ Định, Quảng Lưu, ... để tìm hiểu những nhân tố của từng gia đình, dòng họ đã làm nên truyền thống tốt đẹp đó.

Phương pháp hồi cố tư liệu và điều tra điền dã được sử dụng nhiều ở chương 2 và chương 3 của luận án, trong đó, chú trọng nghiên cứu truyền thống khoa cử, khuyến học của xứ Thanh và của 3 dòng họ xứ Thanh (dòng họ Lê, họ Nguyễn và họ Đỗ).

4.4. Phương pháp hồi cố tư liệu lịch sử được sử dụng tập trung ở chương 1 và chương 2 của luận án để có cái nhìn biện chứng, tìm ra được nét chung liên quan đến truyền thống khuyến học ở các địa phương, dòng họ xứ Thanh xưa trong bối cảnh giáo dục Nho học Việt Nam thời kỳ cực thịnh. Từ đó, đánh giá khách quan và khoa học về truyền thống khuyến học được biểu hiện như một nét đẹp văn hoá cần phát huy.

Hồi cố các tư liệu lịch sử về một vùng đất “địa linh nhân kiệt” xứ Thanh với những điều kiện địa lý, lịch sử, xã hội đặc biệt, quy định nên tố chất con người của một vùng đất ở vị trí trung gian giữa miền Bắc và miền Trung này. Từ đó, để thấy được người xứ Thanh xưa đã quan niệm và đầu tư cho việc học như thế nào? Việc khuyến học (dù chưa được gọi tên như hiện nay) đã đi vào đời sống và trở thành nét văn hóa dòng họ như thế nào? đã có tác dụng thúc đẩy (và làm thay đổi) đời sống của người dân xứ Thanh ra sao?

5. Đóng góp của luận án

5.1. Luận án góp phần bổ sung và làm phong phú thêm nguồn tư liệu nghiên cứu về khuyến học Việt Nam, khuyến học xứ Thanh và khuyến học như một nét văn hoá truyền thống của một số dòng họ ở xứ Thanh, qua đó giúp các nhà nghiên cứu có cơ sở để tiếp tục tìm hiểu về văn hóa khuyến học Việt Nam.

5.2. Thông qua nghiên cứu về khuyến học của một số dòng họ xứ Thanh xưa và nay, có đối sánh với một số dòng họ tiêu biểu ở một số địa phương khác để giải mã nguyên nhân thành công trong việc khuyến khích học tập của các dòng họ.

5.3. Tiếp thu kết quả nghiên cứu của những người đi trước, kết hợp với việc khảo sát thực địa tại địa phương, luận án nghiên cứu một cách toàn diện, có hệ thống về khuyến học của một số dòng họ tiêu biểu của xứ Thanh. Từ đó, nêu bật nét đặc trưng và giá trị của khuyến học ở đây, góp phần làm rõ nguyên nhân nào khiến dòng họ trở thành nền tảng, là cơ sở nuôi dưỡng tinh thần hiếu học và tại sao khuyến học lại trở thành một nét văn hóa dòng họ.

5.4. Luận án đưa ra một số giải pháp nhằm phát huy giá trị văn hóa dòng họ về khuyến học ở xứ Thanh trong việc nâng cao dân trí, cung ứng nguồn nhân lực, phát hiện và bồi dưỡng nhân tài cho quê hương và đất nước; là cơ sở để các nhà hoạch định chính sách có những chủ trương thích hợp nhằm tạo cơ cấu nguồn nhân lực đáp ứng yêu cầu của các lĩnh vực kinh tế - xã hội của đất nước trong thời kỳ hội nhập hiện nay.

6. Bố cục của luận án

Ngoài phần mở đầu 7 trang, kết luận 3 trang, danh mục tài liệu tham khảo 10 trang và phụ lục 38 trang, luận án chia làm 3 chương:

Chương 1: Tổng quan tình hình nghiên cứu, cơ sở lý thuyết và khuyến học ở xứ Thanh (từ trang 10 đến trang 49)

Chương 2: Khuyến học dòng họ ở xứ Thanh (từ trang 50 đến trang 98)

Chương 3: Khuyến học dòng họ ở xứ Thanh hiện nay - Một số vấn đề đặt ra (từ trang 99 đến trang 141)